

რუსეთის „ჰიბრიდული ომი“ საქართველოსა და უკრაინაში

RUSSIA'S HYBRID WARFARE IN GEORGIA AND UKRAINE

Iliia Khutsishvili
New Vision University

ანოტაცია. ჰიბრიდული ომის წარმოებისას სახელმწიფოთათვის დროული, სრულყოფილი და ობიექტური სადაზვერვო ინფორმაციის მოპოვება და კონტრსადაზვერვო რეაგირება სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია სწორი, საშინაო და საგარეო პოლიტიკური კურსის გასატარებლად. ჰიბრიდული ომის ერთ-ერთ მიმართულებას სწორედ ინფორმაციული ომის წარმოება წარმოადგენს, ვინაიდან ინფორმაციული ომის მიზანი სწორედ ქვეყნის მოსახლეობის საზოგადოებრივი აზრის ფორმირება და ფსიქოლოგიური ზემოქმედების მოხდენაა.

ნაშრომის მიზანია რუსეთის ფედერაციის მიერ საქართველოსა და უკრაინაში წარმოებული ჰიბრიდული ომის პირობებში, რუსეთის სპეცსამსახურების დაინტერესების სფეროების, მიზნების, მისწრაფებებისა და ამოცანების გათვალისწინებით გამოიკვეთოს ძირითადი მიმართულებები, საფრთხეები და რისკ-ფაქტორები.

საკვანძო სიტყვები: ეროვნული უსაფრთხოება, ინფორმაციული ომი, დებინფორმაცია, ჰიბრიდული ომი;

ABSTRACT. During the hybrid warfare obtaining timely, comprehensive and objective intelligence information and counter-intelligence responses for states is vital to pursuing the right, domestic and foreign policy course. One of the directions of hybrid warfare is to conduct information warfare, as the purpose of information warfare is to shape public opinion and to exert psychological influence on the population.

The purpose of this paper is to identify the main directions, threats and risk factors of the Russia's special services in the context of the hybrid warfare to outline Russia's special services' interests, goals, aspirations and objectives in Georgia and Ukraine.

Keywords: National Security, Information Warfare, Disinformation, Hybrid Warfare;

შესავალი*

ნებისმიერი სახელმწიფოს მიზანი საკუთარი ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფაა, რომელიც გულისხმობს ქვეყნის შიგნით და მისი ფარგლების გარეთ არსებული საფრთხეების, რისკებისა და გამონწვევების გამოვლენას, იდენტიფიცირებას,

---

* ნაშრომში გამოთქმული მოსაზრებები და დასკვნები ეკუთვნის ავტორს და არ გამოხატავს რომელიმე ორგანიზაციის ან უწყების ოფიციალურ პოზიციას;

შეფასებასა და თავიდან აცილებას. ამისათვის სპეცსამსახურების მეშვეობით მიმართავენ სხვადასხვა ხერხს, როგორც ე.წ. „მშვიდობიან“ ასევე აქტიურ საომარ მოქმედებებს.¹

ბოლო პერიოდში წარმოებული ექსპანსიური პოლიტიკის (მათ შორის, სამხედრო ძალის გამოყენება) გამო რუსეთის ფედერაციას საგრძნობლად დაეძაბა ურთიერთობა ევროპის სახელმწიფოებთან და ამერიკის შეერთებულ შტატებთან, რამაც ფაქტიურად გამოიწვია მისი საერთაშორისო იზოლაცია, ამასთან დაწესებულმა ეკონომიკურმა სანქციებმა² (როგორც ევროკავშირის³ ისე აშშ-ის მიერ დაწესებული) საგრძნობლად გააუარესა რუსეთის შიდა პოლიტიკური და სოციალური ვითარება. არსებული რეალობა აიძულებს რუსეთს, ე.წ. ჰიბრიდული ომის ხერხებისა და მეთოდების გამოყენებით დააჩქაროს თავისი გეოპოლიტიკური გეგმის რეალიზება, რომლის მიზანია კონტროლის აღდგენა მთელს პოსტ-საბჭოთა სივრცეზე, რომელიც მიმართულია ყოფილ საბჭოთა ქვეყნებზე საკუთარის გავლენისა და პოზიციების აღდგენისაკენ, სამხედრო, პოლიტიკური და ეკონომიკური კონტროლის გაძლიერებისაკენ.⁴

რუსეთის ფედერაციის აგრესიულმა მოქმედებებმა ჯერ საქართველოში, შემდეგ უკრაინასა და სირიაში ნათლად წარმოაჩინა, რომ რუსეთის სპეცსამსახურები საკმაოდ ეფექტიანად იყენებენ მათ ხელთ არსებულ სამხედრო, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ შესაძლებლობებს. განსაკუთრებით აქტიურია რუსული პროპაგანდა და ინფორმაციული ომი, რომელშიც სპეცსამსახურებთან ერთად ჩართულია რუსეთის ყველა მნიშვნელოვანი სახელმწიფო ინსტიტუტი.

1. რუსეთის მერ გამოყენებული ძალები და საშუალებები

სადაზვერვო საქმიანობა სახელმწიფოთა საერთაშორისო ურთიერთობების მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილია. სადაზვერვო საქმიანობის ძირითად პრინციპს მძლავრი საინფორმაციო აპარატის შექმნა და მონინაალმდევე სახელმწიფოს ირგვლივ მასშტაბური ინფორმაციის შეკრება წარმოადგენს. რუსეთის ფედერაციისთვის საქართველო და უკრაინა სადაზვერვო ზეგავლენისა და შელწევადობის მნიშვნელოვან ობიექტებს წარმოადგენენ და დღესდღეობით, როგორც მართვის მყარ ბერკეტად რუსეთის სპეცსამსახურების მიერ გამოყენებულია ეთნიკური და რელიგიური ხასიათის კონფლიქტების ინსპირირება და საქართველოსა და უკრაინის ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ბუფერულ ზონებად ჩამოყალიბებული სეპარატისტული რეჟიმები.

¹Lind W.S., Nightengale K., Schmitt John F., Sutton J., Wilso G.I., The Changing Face of War: Into the Fourth Generation, Marine Corps Gazette, Oct 1989, 22;

² Congressional Research Service, U.S. Sanctions on Russia, January 11, 2019, <https://fas.org/sgp/crs/row/R45415.pdf> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

³ Council of the European Union General Secretariat, EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine, 5 September 2018, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_restrictive_measures_in_response_to_crisis_in_ukraine_en.pdf [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

⁴ Jonavicius L., Delcour L., Dragneva R., and Wolczuk K., Russian Interests, Strategies, and Instruments in the Common Neighbourhood, No. 16, March 2019, <<http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2019/03/EU-STRAT-Working-Paper-No.-16.pdf>>, [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

2016 წლის 30 ნოემბერს რუსეთის ფედერაციამ დაამტკიცა საგარეო პოლიტიკის ახალი კონცეფცია,⁵ რომლის თანახმად, რუსეთის ერთ-ერთ პრიორიტეტად დასახელებულია გლობალურ საინფორმაციო სივრცეში რუსული მედია საშუალებების პოზიციების გაძლიერება და საერთაშორისო საზოგადოებისათვის საერთაშორისო პროცესებზე რუსული ხედვის მინოდება. კონცეფციის მეოთხე თავი რუსეთის საგარეო პოლიტიკის რეგიონულ პრიორიტეტებს, მათ შორის პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს ეხება.

რუსეთის დაინტერესება საქართველოში განპირობებულია, როგორც ევროპისა და აზიის გასაყარზე მდებარე ქვეყანა და კავკასიის რეგიონში მისი სტრატეგიული მნიშვნელობით, ხოლო უკრაინით დაინტერესება განპირობებულია, იმით რომ იგი წარმოადგენს ევროკავშირისა⁶ და NATO-ს⁷ დიდ სტრატეგიულ დასაყრდენს შავი ზღვის აუზში, როგორც პოლიტიკური, ასევე სამხედრო თვალსაზრისით.* აგრეთვე რუსეთისთვის საყურადღებოა საქართველოსთან და უკრაინასთან⁸ მიმართებით შემდეგი ასპექტები: დასავლეთზე ორიენტირებული პოლიტიკა, NATO-სთან თანამშრომლობის გაღრმავების დადებითი დინამიკა, საქართველოს მიერ აღმოსავლეთ პარტნიორობის პროექტში⁹ მონაწილეობა,* ენერგომატარებლებისა და ტვირთების საერთაშორისო სატრანზიტო

⁵ Концепция внешней политики Российской Федерации, 30 ноября 2016 г. <http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248?p_p_id=101_INSTANCE_CptICkB6BZ29&_101_INSTANCE_CptICkB6BZ29_languageId=ru_RU> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

⁶ European Parliament Resolution „EU Strategy for the Black Sea“, 20 January 2011, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0025+0+DOC+XML+V0/EN> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

⁷ NATO Parliamentary Assembly Resolution #437 on Stability And Security In The Black Sea Region, 09 October 2017, <<https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2017-10/2017%20-%20RESOLUTION%20437%20-%20BLACK%20SEA%20-%20SCHMIDT%20-%20-%2020219%20CDS%2017%20E.pdf>> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

* NATO-სთვის შავ ზღვას სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს, რადგან მას სამხედრო თვალსაზრისით, დიდი ადგილი უჭირავს ევროპული კოლექტიური თავდაცვის სისტემაში. ამავედროულად რუსეთთან გამკლავების ერთ-ერთ ფრონტს წარმოადგენს და სხვადასხვა კონფლიქტებისა და დაპირისპირების ფონზე ევრო-ატლანტიკური სივრცის სტაბილურობისთვის მნიშვნელოვან გამოწვევას წარმოადგენს. ტერორიზმის საფრთხემ და ახლო აღმოსავლეთში (კერძოდ, სირიაში) მდგომარეობის ესკალაციამ კიდევ უფრო დიდი სტრატეგიული დატვირთვა შესძინა ამ რეგიონს. აგრეთვე სირიაში მიმდინარე სამხედრო მოქმედებებისთვის შავი ზღვის აუზი NATO-ს, რუსეთისა და თურქეთის სამხედრო გემებისა და სხვა შეიარაღების განთავსებისთვის სტრატეგიულ სივრცედ იქცა;

⁸ Robert C., “Top Russian General Lays Bare Putin's Plan for Ukraine”, Huffington Post, 09 February 2014, <https://www.huffpost.com/entry/valery-gerasimov-putin-ukraine_b_5748480> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

⁹ The Eastern Partnership (EaP), <https://www.euneighbours.eu/en/policy#the-eastern-partnership>, [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

* „აღმოსავლეთ პარტნიორობა“, როგორც ევროკავშირის აღმოსავლეთ ევროპულ მეზობელ ქვეყნებთან (აზერბაიჯანი, ბელარუსი, მოლდოვა, საქართველო, სომხეთი, უკრაინა) თანამშრომლობის ფორმატი, წარმოადგენს შვედეთისა და პოლონეთის ინიციატივას. მისი მთავარი მიზანია, ევროპულ პარტნიორობთან მიმართებაში, ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის (ENP) განხორციელების ხელშეწყობა და მისი აღმოსავლეთ განზომილების გაძლიერება. აღსანიშნავია, რომ მოცემული ინიციატივა ამ ქვეყნებს, ევროკავშირთან მნიშვნელოვნად დაახლოების მიზნით, კონკრეტულ მექანიზმებს სთავაზობს და ახალ შესაძლებლობებს უხსნის. 2008 წლის 3 დეკემბერს, ევროკომისიამ გამოაქვეყნა კომუნიკაცია “აღმოსავლეთ პარტნიორობის” შესახებ, რომელიც დამტკიცდა 2009 წლის 19 მარტს ევროპული საბჭოს სხდომაზე;

ფუნქციის შექმნა,* დემოკრატიული პროცესების გაღრმავება, ქვეყანაში არსებული ოკუპირებული ტერიტორიების საკითხი.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, რუსეთის სპეცსამსახურები სადაზვერვო საქმიანობას ახორციელებენ მათი სახელმწიფოების პოლიტიკის შესაბამისად, რომელსაც იგი ატარებს საქართველოსთან და უკრაინასთან მიმართებით.¹⁰ შესაბამისად რუსეთი სადაზვერვო საქმიანობას წარმართავს, რათა გავლენა იქონიონ საქართველოსა და უკრაინაში მიმდინარე პოლიტიკურ, სოციალურ-ეკონომიკურ და ეთნიკურ-რელიგიურ პროცესებზე.

საქართველოსთან მიმართებაში რუსეთი მოქმედებს თავისი საგარეო პოლიტიკური კონცეფციის - ე.წ „რბილი ძალის“ ფარგლებში,¹¹ რომელის შემადგენელი ნაწილია სახალხო დიპლომატია.

სახალხო დიპლომატია გულისხმობს პოლიტიკური (საერთაშორისო და რეგიონალური) პრობლემების განხილვას აკადემიურ და ექსპერტულ გარემოში, სადაც მოხდება აღნიშნულ პრობლემასთან დაკავშირებით რუსეთის პოზიციის „შემოჩქვება“. ამ მიზნის მისაღწევად „რბილი ძალის“ პოლიტიკა მიმართულია საქართველოში მრავალრიცხოვანი „ელიტური ფენის“ შექმნისაკენ (მეცნიერები, ჟურნალისტები, მასმედია, ექსპერტები, პოლიტიკოსები, მაღალი თანამდებობის პირები და პოლიტიკური ფიგურები), რომელიც ორიენტირებული იქნება რუსეთთან თანამშრომლობაზე. რუსეთი ცდილობს აღნიშნული ფენაში გააძლიეროს და გაათავსოს პოლიტიკური ზეგავლენის წრე.

რუსეთის საგარეო უწყებისა და სპეცსამსახურების ხელშეწყობით მოქმედი ორგანიზაციების წარმოადგენლები სისტემატიურად ჩადიან საქართველოში კონფერენციების, სემინარების, მედიაფორუმების, ტელევიზიებისა და საქსპერტო დისკუსიების გასამართად. აქტიურად ახორციელებენ საქართველოში პრორუსული ორიენტაციის ორგანიზაციების, კონკრეტული ჯგუფების ან პირების (სხვადასხვა პროექტის ფარგლებში) დაფინანსებას და აყალიბებენ ახალ არასამთავრობო ორგანიზაციებს.¹²

„ჰიბრიდული ომის“ ელემენტს საქართველოსთან მიმართებაში წარმოადგენს ბენოლის ბერკეტად ოკუპირებული ტერიტორიების ფაქტორის გამოყენება, ე.წ „მცოცავი ოკუპაცია“ და „ე.წ „ბორდერიზაციის პროცესი“.¹³

* აზერბაიჯანს, საქართველოსა და თურქეთს შორის ჩამოყალიბდა სტრატეგიული თანამშრომლობა კასპის ენერჯო რეესრსების სატრანზიტო პროექტების, კერძოდ, ბაქო-სუფსის (WREP), ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის (BTC) და ბაქო-თბილისი-ერზრუმის (SCP) მილსადენების და აგრეთვე, საქართველოს საზღვაო ტერმინალების და რკინიგზის, ეფექტური უტილიზაციისთვის;

¹⁰ HRW – Human Rights Watch, World Report 2019 – Ukraine, <<https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/ukraine>> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

¹¹ რუსეთის ხისტი და რბილი ძალის საფრთხეები საქართველოში, რედაქტორი: ვაკოიანაშვილი ი., ჩაგანავა ა., ვოთი ა., სნიპი ი., ევროპული ინიციატივა – ლიბერალური აკადემია, თბილისი, 2016 წელი, გვ. 8-14;

¹² საერთაშორისო სამხრეთ კავკასიური მედია ფორუმი თბილისში, <<https://euronews.ge/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%AE%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%98%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98-%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%97/>>, 27 ივნისი, 2017, [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

¹³ საქართველოს სახელმწიფო უსაფრთხოების სამსახურის ანგარიში, ოკუპირებული ტერიტორიები, 01.01.2016-31.12.2016, გვ. 4-7;

საქართველოს მსგავსად, უკრაინასთან მიმართებითაც რუსეთის გავლენის ბერკეტს წარმოადგენს ოკუპირებული ტერიტორიების ფაქტორით მანიპულირება (ყირიმის, დონეცკისა და ლუგანსკის ოლქები) და აღნიშნულ ტერიტორიებზე რუსეთთან მიერთების თაობაზე რეფერენდუმის ჩატარება.¹⁴

1.1 ეთნიკური უმცირესობებით მანიპულირება და კუთხური სეპარატიზმის ინსპირირება

საქართველო, რომელიც გეოპოლიტიკურად და სტრატეგიულად იმყოფება საკმაოდ რთულ რეგიონში, მის განსაკუთრებულ ნიშან-თვისებას სწორედ ეთნიკური და რელიგიური მრავალფეროვნება წარმოადგენს.¹⁵

საქართველოში ეთნიკურ-რელიგიურ ფონზე დაპირისპირებისათვის ხელსაყრელი ნიადაგის შესაქმნელად, რუსეთის სპეცსამსახურების განსაკუთრებული დაინტერესების ობიექტს სწორედ ქვეყნის ეთნიკური და რელიგიური უმცირესობებით მჭიდროდ დასახლებული რეგიონები (ქვემო ქართლი, კახეთი, სამცხე-ჯავახეთი, აჭარა)¹⁶ წარმოადგენენ, სადაც მიზანმიმართულად ახორციელებენ ეთნიკურ და რელიგიურ ნიადაგზე მოსახლეობაში დასპირისპირებისა და შუღლის ინსპირირებას.

კუთხური სეპარატიზმის გაღვივების მხრივ, რუსეთის სპეცსამსახურების ინტერესის სფეროში ექცევა აჭარა, სვანეთი და სამეგრელო, სადაც ცდილობენ კუთხური სეპარატიზმის გაღვივებას (მათ შორის რელიგიური კუთხით), რაც ქვეყნის მოსახლეობაში მუდმივი დაძაბულობისა და არეულობის განცდის გაჩენას ემსახურება, რათა გაჩნდეს სეპარატისტული კერები ქვეყანაში, ისე როგორც ეს განხორციელდა აფხაზეთსა და სამაჩაბლოში.¹⁷ აღნიშნული რეგიონები (აფხაზეთი და სამაჩაბლო) საქართველოს ფაქტობრივი კონტროლის ზონიდან გავიდა, რამაც მნიშვნელოვანი დარტყმა მიაყენა სახელმწიფოს ეროვნულ უსაფრთხოებას, რითაც ფაქტობრივად შეიქმნა ე.წ ბუფერული ზონები. პრაქტიკულად სახეზეა ვითარება, როდესაც საქართველო სამართლებრივი კონტროლის ფონზე ფაქტობრივ კონტროლს ვერ ახორციელებს ზემოაღნიშნულ რეგიონებზე.

ანალოგიურად, ადგილობრივ მოსახლეობაში სეპარატისტული განწყობების ინსპირირებითა და მათზე სადაზვერვო შეღწევადობით მოახდინა რუსეთმა ყირიმის ანექსია¹⁸ და დონეცკისა და ლუგანსკის ოლქების ოკუპაცია,¹⁹ იმ საბაბით, თითქოსდა

¹⁴ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine), P.1-3, <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_EN.pdf>, [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

¹⁵ საქართველოს მთავრობის განკარგულება №1740, სამოქალაქო თანასწორობისა და ინტეგრაციის სახელმწიფოს ტრატეგიისა და 2015-2020 წწ. სამოქმედო გეგმის დამტკიცების შესახებ, 2015 წლის 17 აგვისტო ქ. თბილისი;

¹⁶ ეთნოსთა შორის ოთანამშრომლობისა და კონსულტაციების ანალიტიკური ცენტრი, საქართველოში ეთნიკური უმცირესობათა სათემო ორგანიზაციების საჭიროებების შეფასება, რედ. ალექსანდრა დელემენჩუკი, თბილისი, 2012, გვ. 9-17;

¹⁷ კუხალაშვილი დ., „სადაზვერვო და კონტრსადაზვერვო საქმიანობის ორგანიზაცია რელიგიის საფარქვეშ,“ შსს აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 2016 წელი, გვ. 87-90;

¹⁸ MH17: How did the conflict in Ukraine start?, By international correspondent Mark Corcoran, 29 Jul 2014, <<https://www.abc.net.au/news/2014-07-29/mh17-how-did-the-conflict-in-ukraine-start/5629990>> [წვდომის თარიღი: 18.09.2019];

აღნიშნულ რეგიონში მცხოვრები მოსახლეობის სურვილი იყო გასულიყვენ უკრაინის შემადგენლობიდან.* რეალურად რუსეთის მიერ ყირიმის ანექსიის მიზაზი გახდა მისი სტრატეგიული მნიშვნელობა, რომელიც სამხედრო-სტრატეგიული მიზებებით შეიძლება აიხსნას. კერძოდ, კონტინენტურ ევროპაში NATO-ს სამხედრო მონოპოლიის დასრულება, NATO-სა და ევროკავშირის საზღვრების გაფართოების აღკვეთა და შავ ზღვაზე ერთპიროვნული სამხედრო კონტროლის მოპოვება.²⁰

1.2 ენერგო რესურსებზე კონტროლი და ეკონომიკური ექსპანსია

უკანასკნელ ათწლეულში, მსოფლიო გლობალიზაციის პროცესების ფონზე, ენერგო რესურსებით მანიპულირება საერთაშორისო ურთიერთობებში რუსეთის ძირითად პოლიტიკურ ბერკეტად იქცა. ყოველივე ამას სპეცსამსახურები საკუთარი ინტერესების გატარებისათვის და სასურველი საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებისათვის აქტიურად იყენებენ სხვა სახელმწიფოს წინააღმდეგ.

რუსეთი განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენს საქართველოში ეკონომიკური ბერკეტების შესაქმნელად. მათი სპეცსამსახურების მხრიდან გაძლიერდა ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკის, პოტენციალისა და ბაზრის შესწავლა, რის შედეგადაც ხორციელდება კომპანიების შერჩევა საქართველოში შემოსასვლელად. რუსული ინვესტიცია განსაკუთრებით მსხვილი მასშტაბებითაა წარმოდგენილი ენერგეტიკის, ფინანსური, სატელეკომუნიკაციო და სასარგებლო წიაღისეულის მოპოვების სფეროებში.

ეკონომიკური დაზვერვის კუთხით რუსეთის მიზანს მის ბაზარზე საქართველოს დამოკიდებულების ეტაპობრივი ზრდა და გაძლიერება წარმოადგენს. ამ კუთხით ღია წყაროებში არსებული მონაცემების ანალიზი იძლევა საშუალებას დავასკვნათ, რომ 2008 წლამდე და მის შემდგომ პერიოდში საქართველოს მიერ სტრატეგიული (მათ შორის ეკონომიკური და ენერგეტიკული) ობიექტები გადაცემულ იქნა რუსეთის ფედერაციისათვის ან მასთან დაკავშირებული კომპანიებისათვის. დიდი ალბათობით აღნიშნული ფაქტი სადაზვერვო ზეგავლენითა და შეღწევადობით არის განპირობებული.

რუსეთი აგრეთვე იყენებს ისეთ ფორმებს, როგორცაა ეკონომიკური ბერკეტებით მანიპულირება (რუსული ბაზრის დახურვა, ქართულ პროდუქტზე შეზღუდვების დანესება, რუსეთის ენერგო რესურსებზე საქართველოს დამოკიდებულება, პირდაპირი

¹⁹ The army of the Lugansk and Donetsk People's Republics has 20,000 fighters – Gubarev, Information Telegraph Agency of Russia. 9 July 2014, <<https://tass.com/world/739790>>[წვდომის თარიღი: 18.09.2019];

* 2008 წლის აგვისტოს ომის წინ აფხაზეთში და განსაკუთრებით ცხინვალის რეგიონში დაიწყო რუსეთის ფედერაციის პასპორტების დარიგება, რაც ხელ-ფეხს უხსნიდა კრემლს, თავისი მოქალაქეების დაცვის საბაბით სუვერენული საქართველოს ტერიტორიაზე შეიარაღებული ძალები შემოეყვანა. იგივე სცენარით განვითარდა მოვლენები უკრაინაში, როდესაც რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო დუმამ მიიღო კანონი, რომელიც უკრაინის მოქალაქეებს, სურვილის შემთხვევაში, დაჩქარებული წესით მიანიჭებდა რუსეთის მოქალაქეობას და კიდევ ერთ კანონი, რომელიც ითვალისწინებდა რუსეთის ფედერაციისთვის უცხო ქვეყნის ტერიტორიების სწრაფი ტემპით მიერთებას ადგილობრივი მოსახლეობის რეფერენდუმის საფუძველზე;

²⁰ Radin A., Rach C., Russian Views of the International Order, Published by the RAND Corporation, Santa Monica, Calif, 2017, P. 79, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1800/RR1826/RAND_RR1826.pdf [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

ავიარეისების აკრძალვა), ფინანსური და ეკონომიკური შესაძლებლობების გარდაქმნა კულტურულ-საგანმანათლებლო და ინფორმაციულ იარაღად, ასევე საქართველოში შესაბამისი „რესურსების“ ინვესტირება“ რუსეთის პოზიტიური იმიჯის შესაქმნელად და საქართველოს „მეგობრად“ წარმოსაჩენად.

უკრაინაში რუსეთის მიერ ენერჯო რესურსებით მანიპულირების მაგალითია რუსეთის მიერ უკრაინის ბუნებრივი აირის მიწოდების შეწყვეტა და ამით ევროპისთვის სერიოზული პრობლემების შექმნა. უკრაინის სტრანზიტო როლის შემცირებამ შეუქმნა პრობლემები როგორც ქვეყნის ენერჯეტიკულ უსაფრთხოებას, ასევე, ევროკავშირისთვისაც საფრთხის შემცველია, რომელსაც არ გააჩნია ენერგობაზარი და ძირითადად, რუსეთის ენერჯორესურსებზეა დამოკიდებული.²¹

2. დეზინფორმაცია და კიბერელემენტები ინფორმაციული ომის წარმოებაში

სახელმწიფოში ინფორმაციული უსაფრთხოების უზრუნველყოფის ხარისხი განაპირობებს სახელმწიფოს პოლიტიკური დესტაბილიზაციისა და დივერსიებისგან დაცვის ხარისხს.

ინფორმაციული უსაფრთხოების ერთ-ერთ შემადგენელ კომპონენტს წარმოადგენს კიბერ უსაფრთხოება, რომელიც ტექნოლოგიების განვითარებასთან ერთად სულ უფრო და უფრო აქტუალური ხდება სახელმწიფოთათვის. ბოლო ათწლეულში მსოფლიოში მომხდარი კონფლიქტების დროს, სახელმწიფოთა სპეცსამსახურების მიერ აქტიურად გამოიყენება კიბერშეტევები. 2008 წლის აგვისტოს ომის დროს კიბერშეტევები ხორციელდებოდა მასობრივად სახელმწიფოს საინფორმაციო-ტექნოლოგიურ სისტემაზე, რომელიც მიზნად ისახავდა სახელმწიფოს კრიტიკული ინფრასტრუქტურის პარალიზებას.²²

საომარი მიმდინარეობის დროს სამხედრო კიბერშეტევების განხორციელება მონინაალმდევე სახელმწიფოზე ზუსტად ერგება ე.წ. ჰიბრიდული ომის კონცეფციას.²³ კიბერშეტევებით ხდება სახელმწიფოს იზოლაცია ცივილიზებული სამყაროსაგან და მისი მოქცევა ინფორმაციულ ვაკუუმში, რაც დამაზიანებლად მოქმედებს როგორც შეიარაღებული ძალების კოორდინირებულად მოქმედებაზე, ისე ქვეყნის მოსახლეობაზე, ვინაიდან ასეთ შემთხვევაში მონინაალმდევე სახელმწიფოს სპეცსამსახურების მიერ ადგილი აქვს დეზინფორმაციის გავრცელებას, რაც ინვესს შიშს, პანიკასა და არეულობას მოსახლეობაში რომელიც უარყოფითად აისახება სახელმწიფოს თავდაცვისუნარიანობაზე.

²¹ BBC News, Ukraine crisis: Russia halts gas supplies to Kiev, < <https://www.bbc.com/news/world-europe-27862849>>, [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

²² საქართველოს სახელმწიფო უსაფრთხოების სამსახურის ანგარიში, კიბერუსაფრთხოება, 01.08.2015-31.12.2015, გვ. 15;

²³ საქართველოში მომხდარ კონფლიქტთან დაკავშირებული ფაქტების დამდგენი დამოუკიდებელი საერთაშორისო მისია, ტომი II, სექტემბერი, 2009, გვ. 256-258;

2014 წელს, რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტის დროს²⁴ განხორციელდა ისეთი კიბერ აქტივობები, როგორცაა კიბერ შპიონაჟი, ანტისახელმწიფოებრივი და პროპაგანდისტული კამპანიები, კიბერ შეტევები უკრაინული მედიისა და სამთავრობო საიტებზე, NATO-სა და არასამთავრობო ორგანიზაციების საიტებზე.²⁵

გარდა ამისა, რუსეთის დაზვერვის მიერ, ინტერნეტში არსებულ მონაცემები გამოიყენებოდა აღმოსავლეთ უკრაინაში განთავსებული უკრაინული სამხედრო შენაერთების ადგილმდებარეობის დასადგენად. აგრეთვე ხდებოდა დებინფორმაციის გავრცელება ფორუმებზე, სოციალურ ქსელებში და საინფორმაციო სისტემაში. ყოველივე ზემოაღნიშნული ადასტურებს, რომ სახელმწიფოთა შორის საომარი მოქმედებების მიმდინარეობამდე უკრაინის საკომუნიკაციო არხების შესაძლებლობების შესახებ სადაზვერვო ხასიათის ინფორმაციის შეგროვება ხორციელდებოდა.²⁶

3. მართლმადიდებლური ეკლესიისადმი დაინტერესება

უკრაინასა და საქართველოში მართლმადიდებლური ეკლესიის დიდი ავტორიტეტიდან და გავლენიდან გამომდინარე, იკვეთება რუსეთის სპეცსამსახურების მზარდი დაინტერესება აღნიშნულ ქვეყნებში მოქმედი მართლმადიდებლური ორგანიზაციებისა და სასულიერო იერარქების მიმართ, რომლებიც რელიგიური ღირსებისა და ეროვნული ტრადიციების დაცვის საბაბით შესაძლოა აქტიურად იქნან გამოყენებული მათი ინტერესებისათვის.²⁷

უკრაინის მართლმადიდებელი ეკლესიის კიევის საპატრიარქოს 2019 წლის 6 იანვარს, კონსტანტინოპოლის მსოფლიო პატრიარქ ბართლომეს მიერ გადაეცა ტომოსი -ავტოკეფალიის შესახებ დოკუმენტი, რომელიც კონსტანტინოპოლის მხრიდან უკრაინის ეკლესიის დამოუკიდებლობის ცნობას გულისხმობს.²⁸

ამჟამად უკრაინაში სამი მართლმადიდებელი ეკლესიაა: უკრაინის მოსკოვის საპატრიარქოს მართლმადიდებელი ეკლესია, რომელიც რუსეთს ექვემდებარება საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგაც, უკრაინის კიევის საპატრიარქოს მართლმადიდებელი ეკლესია და უკრაინის ავტოკეფალიური მართლმადიდებელი ეკლესია.²⁹

²⁴ Ukraine in Crisis, <<https://www.cfr.org/background/ukraine-crisis>>, [წვდომის თარიღი: 29.07.2019];

²⁵ Col. Kowalik T.K., and Jankowski D.P., Hybrid warfare – a known unknown?, Monday, 04 July 2016. <http://neweasterneurope.eu/2016/07/04/hybrid-warfare-a-known-unknown/> [წვდომის თარიღი: 19.07.2019];

²⁶ U.S. Department of State, Congressional Notification, ICS-CERT, U.S. Department of Homeland Security, “Cyber-Attack Against Ukrainian Critical Infrastructure,” < <https://ics-cert.us-cert.gov/alerts/IR-ALERT-H-16-056-01> > , February 25, 2016;

²⁷ კუხალაშვილი დ., „სადაზვერვო და კონტრსადაზვერვო საქმიანობის ორგანიზაცია რელიგიის საფარველში“, შსს აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 2016 წელი, გვ. 87-98;

²⁸ Bartholomew calls on leaders of autocephalous churches to recognize Orthodox Church of Ukraine Read, <https://www.unian.info/politics/10399443-bartholomew-calls-on-leaders-of-autocephalous-churches-to-recognize-orthodox-church-of-ukraine.html>. [წვდომის თარიღი: 29.07.2019];

²⁹ Bentzen N., EU, Ukraine: Religion and (geo-) politics Orthodox split weakens Russia's influence, Religious demography of Ukraine, February 2019, P.3,

უკრაინის მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხის განხილვის პერიოდში დადგინდა, თუ როგორ ცდილობდნენ რუსი ჰაკერები შეეღწიათ და მოეპოვებინათ საჭირო ინფორმაცია ამერიკელი დემოკრატების, სამხედრო კონტრაქტორებისა და სამხედრო მოსამსახურეების ცოლების, ამერიკული დაზვერვის თანამშრომლებისა და ჟურნალისტების ელექტრონული ფოსტებიდან.³⁰

რუსი ჰაკერების მიზანს ასევე წარმოადგენდა მართლმადიდებელი სამყაროს უმაღლეს მღვდელმთავართა პირადი მიმოწერების ფარულად მოპოვება, ამა თუ იმ სასულიერო პირზე სხვადასხვა სახის მაკომპრომეტირებელი მასალების შეგროვება, რათა გავლენა მოეხდინათ მათ პოზიციებზე უკრაინის ავტოკეფალიის საკითხში.³¹

რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესია კატეგორიულად ეწინააღმდეგება უკრაინის მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიას და მიიჩნევს, რომ უკრაინა მისი კანონიკური ტერიტორიაა. უკრაინის ეკლესიის დამოუკიდებლობის ცნობა გამოიწვევს რუსეთის სპეცსამსახურების პოზიციების შესუსტებას აღნიშნული მიმართულებით, რომელიც სწორედაც რომ ჰიბრიდული ომის წარმოების ინსტრუმენტია, რომლის ჩავარდნაც უკრაინაში რუსეთის სტრატეგიულ ინტერესებს საგრძნობლად ასუსტებს.

დასკვნა

ნაშრომში მოყვანილი ფაქტების განხილვისა და გაანალიზების საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ იკვეთება ის ძირითადი მიმართულებები, საფრთხეები და რისკ-ფაქტორები, რომლებიც მიესადაგება რუსეთის მიერ წარმოებულ „ჰიბრიდული ომს“ უკრაინასა და საქართველოში, კერძოდ:

- უკრაინისა და საქართველოს წინააღმდეგ ინფორმაციული ომის საწარმოებლად კიბერ ომი, კიბერ ტერორიზმი, ჰაკერული შეტევები და სხვ. მიმართულია კრიტიკული ინფრასტრუქტურის პარალიზებისაკენ, რომელიც ემსახურება სამოქალაქო ან სამხედრო (ან კომბინირებულად ორივე ერთად) სექტორის დაზიანებას, დამორგუნველი საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბებასა და დემინფორმაციის გავრცელებას, რასაც თან სდევს სადაზვერვო შეღწევალობისათვის ხელსაყრელი პირობებისა და საზოგადოების მიერ ხელისუფლებისადმი უარყოფითი განწყობების, მასობრივი არეულობის, კანონიერი ხელისუფლების დამხობის წინაპირობების შექმნა;
- რუსეთის სპეცსამსახურების მიერ, თავიანთი ე.წ „წარმომადგენლების“ დახმარებით, „ჰიბრიდული ომის“ მიზნებისა და ამოცანების განსახორციელებლად საქართველოსა და უკრაინაში მიმდინარე პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებში ჩართვა, ქვეყნის

<[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635525/EPRS_BRI\(2019\)635525_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635525/EPRS_BRI(2019)635525_EN.pdf)> [წვდომის თარიღი: 29.07.2019];

³⁰ Raphael Satter, Jeff Donn, Desmond Butler, FBI leaves US targets of Russian hackers in the dark, <<https://www.apnews.com/eb4df4898e334654a28de14dbfa7ab94>> [წვდომის თარიღი: 30.07.2019];

³¹ Raphael Satter, Ungodly espionage: Russian hackers targeted Orthodox clergy, <<https://www.apnews.com/26815e0d06d348f4b85350e96b78f6a8>> [წვდომის თარიღი: 30.07.2019];

სოციალურ-დემოკრატიული და ეკონომიკური განვითარების დონის შესწავლა და რუსეთისათვის სასარგებლო პროპაგანდის წარმოება მიმდინარეობს;

- რუსეთის მიერ მათ პოლიტიკაზე ორიენტირებული მასმედიის საშუალებების თორმირება, ფინანსური მხარდაჭერა და მათი მეშვეობით მათთვის სასარგებლო პროპაგანდის წარმოება (ქვეყნის საგარეო და საშინაო პოლიტიკური კურსის დისკრედიტაცია და საკუთარი საგარეო კურსის პოლულარიზაცია, მოსახლეობის იდეოლოგიური დამუშავება, სეპარატისტული იდეების გაუღერება, ეთნიკურ-რელიგიური შუღლის გაღვივება და სხვ.) მიმდინარეობს, რომელიც მონინალმდევე სახელმწიფოთა მოსახლეობაში რუსეთისთვის ხელსაყრელი განწყობების ჩამოყალიბებას ემსახურება;
- რუსეთის სპეცსამსახურები, თავიანთი ე.წ. „წარმომადგენლების“ დახმარებით, „ჰიბრიდული ომის“ მიზნებისა და ამოცანების განსახორციელებლად უკრაინისა და საქართველოში ეწევიან საკუთარი სახელმწიფოსათვის სასარგებლო პროპაგანდას.
- სადაზვერვო საქმიანობის ფარგლებში, ოპერაციული ქმედებების ნაწილს წარმოადგენს რუსეთის მიერ საქართველოსა და უკრაინის ხელისუფლებაზე ზეგავლენის მოსაპოვებლად ისეთი სადაზვერვო ოპერაციების დაგეგმვა-განხორციელება, როგორებიცაა ემბარგო, ეკონომიკური ბლოკადა, ენერგო რესურსებით მანიპულირება, აღნიშნული ქვეყნების მიერ საკუთარი სახელმწიფოს ინტერესების საზიანო გადანყვეტილებების მიღების უზრუნველსაყოფად;
- რუსეთის სპეცსამსახურების მიერ საზოგადოებაში მიმდინარეობს პროცესების იმგვარად წარმართვა, რომ შეიქმნას შთაბეჭდილება, თითქოს საქართველო და უკრაინა არ არიან მზად ევრო ინტეგრაციისათვის და აღნიშნული ქვეყნები წარმოაჩინოს არაეფროპულ სახელმწიფოდ, სადაც ადამიანის უფლებების ტოტალურად ირღვევა.

ბიბლიოგრაფია

1. Lind W.S., Nightengale K., Schmitt John F., Sutton J., Wilso G.I., The Changing Face of War: Into the Fourth Generation, Marine Corps Gazette, Oct 1989, 22;
2. National Security Decision Directive 108 on “Soviet Camouflage, Concealment and Deception”, The White House, 12 October 1983, <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-108.pdf> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
3. Max B., “The Evolution of Irregular War: Insurgents and Guerillas from Akkadia to Afghanistan”, Foreign Affairs, 92 (2), 2013, 100-114;
4. საქართველოს თავდაცვის სამინისტრო, კონფერენცია, ჰიბრიდული ომი და მისი გავლენა ნატოს წევრ და პარტნიორ ქვეყნებზე, 27 ოქტომბერი, 2015.

- <<https://mod.gov.ge/ge/news/read/4266/hibriduli-omi-da-misi-gavlana-natos-cevr-da-partnior-qveknebe>>, [წვდომის თარიღი: 27.07.2019].
5. Hoffman, F.G., Hybrid Warfare and Challenges, JFQ / issue 52, 1st quarter 2009, 34;
  6. Congressional Research Service, U.S. Sanctions on Russia, January 11, 2019, <https://fas.org/sgp/crs/row/R45415.pdf> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
  7. Council of the European Union General Secretariat, EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine, 5 September 2018, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_restrictive_measures_in_response_to_crisis_in_ukraine_en.pdf [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
  8. Laurynas Jonavicius, Laure Delcour, Rilka Dragneva, and Kataryna Wolczuk, Russian Interests, Strategies, and Instruments in the Common Neighbourhood, No. 16, March 2019, <<http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2019/03/EU-STRAT-Working-Paper-No.-16.pdf>>, [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
  9. Концепция внешней политики Российской Федерации, 30 ноября 2016 г. <http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248?p_p_id=101_INSTANCE_CptICkB6BZ29&_101_INSTANCE_CptICkB6BZ29_languageId=ru_RU> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
  10. European Parliament Resolution „EU Strategy for the Black Sea“, 20 January 2011, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0025+0+DOC+XML+V0//EN> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
  11. NATO Parliamentary Assembly Resolution #437 on Stability And Security In The Black Sea Region, 09 October 2017, <<https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2017-10/2017%20-%20RESOLUTION%20437%20-%20BLACK%20SEA%20-%20SCHMIDT%20%20-%20%202019%20CDS%2017%20E.pdf>> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
  12. Robert C., “Top Russian General Lays Bare Putin's Plan for Ukraine”, Huffington Post, 09 February 2014, <https://www.huffpost.com/entry/valery-gerasimov-putin-ukraine_b_5748480> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
  13. The Eastern Partnership (EaP), <https://www.euneighbours.eu/en/policy#the-eastern-partnership>, [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
  14. HRW – Human Rights Watch, World Report 2019 – Ukraine, <<https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/ukraine>> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
  15. MH17: How did the conflict in Ukraine start?, By international correspondent Mark Corcoran, 29 Jul 2014, <<https://www.abc.net.au/news/2014-07-29/mh17-how-did-the-conflict-in-ukraine-start/5629990>> [წვდომის თარიღი: 18.09.2019];

16. The army of the Lugansk and Donetsk People's Republics has 20,000 fighters – Gubarev, Information Telegraph Agency of Russia. 9 July 2014, <<https://tass.com/world/739790>> [წვდომის თარიღი: 18.09.2019];
1. საერთაშორისო სამხრეთ კავკასიური მედია ფორუმი თბილისში, <<https://euronews.ge/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%AE%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%98%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98-%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%97/>>, 27 ივნისი, 2017, [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
2. საქართველოს სახელმწიფო უსაფრთხოების სამსახურის ანგარიში, ოკუპირებული ტერიტორიები, 01.01.2016-31.12.2016, გვ. 4-7;
3. რუსეთის ხისტი და რბილი ძალის საფრთხეები საქართველოში, ევროპული ინიციატივა – ლიბერალური აკადემია, თბილისი, 2016 წელი, გვ. 8-14;
4. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine), P.1-3, <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_EN.pdf>, [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
5. საქართველოს მთავრობის განკარგულება №1740, სამოქალაქო თანასწორობისა და ინტეგრაციის სახელმწიფოს ტრატეგიისა და 2015-2020 წწ. სამოქმედო გეგმის დამტკიცების შესახებ, 2015 წლის 17 აგვისტო ე. თბილისი;
6. ეთნოსთა შორის ოთანამშრომლობისა და კონსულტაციების ანალიტიკური ცენტრი, საქართველოში ეთნიკური უმცირესობათა სათემო ორგანიზაციების საჭიროებების შეფასება, რედ. ალექსანდრა დელემენჩუკი, თბილისი, 2012, გვ. 9-17;
7. კუხალაშვილი დ., „სადაზვერვო და კონტრსადაზვერვო საქმიანობის ორგანიზაცია რელიგიის საფარქვეშ,“ შსს აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 2016 წელი, გვ. 87-90;
8. Radin A., Rach C., Russian Views of the International Order, Published by the RAND Corporation, Santa Monica, Calif, 2017, P. 79, <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1800/RR1826/RAND_RR1826.pdf> [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];
9. BBC News, Ukraine crisis: Russia halts gas supplies to Kiev, <<https://www.bbc.com/news/world-europe-27862849>>, [წვდომის თარიღი: 27.07.2019];

10. საქართველოს სახელმწიფო უსაფრთხოების სამსახურის ანგარიში, კიბერუსაფრთხოება, 01.08.2015-31.12.2015, გვ. 15;
11. საქართველოში მომხდარ კონფლიქტთან დაკავშირებული ფაქტების დამდგენი დამოუკიდებელი საერთაშორისო მისია, ტომი II, სექტემბერი, 2009, გვ. 256-258;
12. Ukraine in Crisis, <<https://www.cfr.org/backgrounder/ukraine-crisis>>, [წვდომის თარიღი: 29.07.2019];
13. Col. Kowalik T.K., and Jankowski D.P., Hybrid warfare – a known unknown?, Monday, 04 July 2016. <http://neweasterneurope.eu/2016/07/04/hybrid-warfare-a-known-unknown/> [წვდომის თარიღი: 19.07.2019];
14. U.S. Department of State, Congressional Notification, ICS-CERT, U.S. Department of Homeland Security, “Cyber-Attack Against Ukrainian Critical Infrastructure,” < <https://ics-cert.us-cert.gov/alerts/IR-ALERT-H-16-056-01> > , February 25, 2016;
15. კუხალაშვილი დ., „სადაზვერვო და კონტრსადაზვერვო საქმიანობის ორგანიზაცია რელიგიის საფარქვეშ,“ შსს აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 2016 წელი, გვ. 87-98;
16. Bartholomew calls on leaders of autocephalous churches to recognize Orthodox Church of Ukraine Read, <https://www.unian.info/politics/10399443-bartholomew-calls-on-leaders-of-autocephalous-churches-to-recognize-orthodox-church-of-ukraine.html>, [წვდომის თარიღი: 29.07.2019];
17. Bentzen N., EU, Ukraine: Religion and (geo-) politics Orthodox split weakens Russia's influence, Religious demography of Ukraine, February 2019, P.3, <[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635525/EPRS_BRI\(2019\)6355_25_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635525/EPRS_BRI(2019)6355_25_EN.pdf)> [წვდომის თარიღი: 29.07.2019];
18. Герасимов В., „Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий,“ Опубликовано в выпуске № 8 (476), за 27 февраля, 2013 года <<http://www.vpk-news.ru/articles/14632>>, [ბოლო განალების თარიღი: 29.07.2019];
19. Antonenko A., Bambals R., Bērziņš J., Bond I., Cerpurītis M., Dobrokhotov R., Kažociņš J., Kudors A., Liuhto K., Nitsovyč R., Pabriks A., Pavlenko O., The War in Ukraine: Lessons for Europe, The Centre for East European Policy, Studies University of Latvia Press Rīga, 2015, P. 44;
20. Raphael Satter, Jeff Donn, Desmond Butler, FBI leaves US targets of Russian hackers in the dark, <<https://www.apnews.com/eb4df4898e334654a28de14dbfa7ab94>> [წვდომის თარიღი: 30.07.2019];
21. Raphael Satter, Ungodly espionage: Russian hackers targeted Orthodox clergy, <<https://www.apnews.com/26815e0d06d348f4b85350e96b78f6a8>> [წვდომის თარიღი: 30.07.2019];